

Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat? Jogi karikatúra Petronius *Satyricon*jában

NEMES SZILVIA

A klasszikus kori irodalmi latin nyelv és a római jogtudósok által kidolgozott jogi latin nyelv közti kölcsönhatás az irodalom és a római jog határán elhelyezkedő, kevésbé kutatott terület, amely számos megválaszolatlan kérdést rejt magában. A jogi szakkifejezések felbukkanása a klasszikus kori irodalmi nyelvben a joghoz nem értők számára különös jelenségnek számított, amely a szélesebb olvasóközönség érdeklődését éppen homályossága és gyakran kétes értelmezhetősége révén keltette fel. A következőkben egy Nero-kori római satíráíró,¹ Petronius Arbitor *Satyricon*jának XII–XV. fejezetében szereplő, jogi szakkifejezésekben gazdag jelenetét mint jogi karikatúrát fogom vizsgálni. Az elemzés során a római jog precizitása és a petroniusi humor közti ellentét feloldásának kulcsát az írói szándék feltárása jelenti, amely a jogi latin nyelvet sajátos módon illeszti művébe.

A *Satyricon* cselekménye feltehetően Petronius saját korában játszódik, közelebbről a késői Nero-korra tehető.² Ez a római jogtudomány korszakai közül a korai klasszikus római jog és egyben a principátus korai időszakát jelenti.³ A római jog a klasszikus korban érte el tökéletes formáját a jogtudósok munkájában,⁴ és ezzel párhuzamosan a latin nyelv is ebben a korszakban érkezett el tetőpontjára.⁵ Ez a tökéletesség azonban más formát ölt Petroniusnál. Irodalomtörténeti munkájában Conte is kiemeli, hogy

¹ Gian Biagio CONTE: *Latin literature. A history* [ford. Joseph B. SOLODOW] (Baltimore–London: Johns Hopkins University Press 1994) 453-től.

² A Nero-korra a szakirodalom általában egy Tacitus-hely alapján következtet. Tacitus *Annales*ében (XVI. 18–19.) említést tesz egy tanácsadóról a császári udvarban, egy bizonyos Petroniusról, akit a császár öngyilkosságra kényszerített Kr. u. 66-ban. Ez az uralkodó minden bizonnyal Nero lehetett, aki Kr. u. 54 és 68 között uralkodott. A műben szereplő leírások alapján a történet cselekménye is ebben a korban játszódik. Lásd Caroline VOUT: „The Satyrica and Neronian culture” in Jonathan R. W. PRAG – Ian D. REPATH (szerk.): *Petronius. A handbook* (Oxford: Wiley–Blackwell 2009) 101; CONTE (1. j.) 453-től; Kenneth F. C. ROSE: *The date and author of the Satyricon* (Leiden: Brill 1971) 38-tól; J. P. SULLIVAN: *The Satyricon of Petronius. A literary study* (Bloomington–London: Indiana University Press 1968) 22; Edward COURTNEY: *A companion to Petronius* (Oxford: Oxford University Press 2001) 5-től.

³ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intéstitúciói* (Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet 2016) 87.

⁴ FÖLDI–HAMZA (3. j.) 15.

⁵ ADAMIK Béla: *A latin nyelv története. Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig* (Budapest: Argumentum 2009) 195-től.

a *Satyricon* világában leginkább a káosz uralkodik; ahogy fogalmaz: „a világirodalom kevés remekműve annyira homályos, mint ez” („*a few masterpieces of world literature are so shadowy as this*”), amely ugyanakkor a szatírákra jellemző realista ábrázolással és a paródia eszköztárával igyekszik olvasóját megnyerni.⁶

A XII–XV. fejezetben érdekes jelenetnek lehetünk tanúi az egyik főszereplő, Encolpios elbeszélésében. Encolpios Ascylostossal együtt úgy dönt, hogy túladsanak egy korábban egy paraszttól elorozott köpenyen (a *palliumon*), hogy némi pénzhez jussanak, csakhogy éppen eredeti tulajdonosának igyekezzenek azt eladni. Ekkor pillantják meg vevőjelöltjüknél azt az elhagyott *tunicát*, amelybe saját aranyukat rejtették el. Kérdés, milyen úton szerezhetik vissza azt, amiről úgy gondolják, jog szerint az ő tulajdonuk. Petronius a jogi problémák széles tárházát vonultatja fel a XII–XV. fejezet adásvételi jelenetében. A következőkben a jelenetet az egyes jogi tényállások és a római jog vonatkozó szabályai szemszögéből fogom bemutatni, rávilágítva a jogi szakkifejezések használatának petroniusi megoldására.

Amennyiben a tényállást⁷ a jogi minősítés szempontjából vizsgáljuk, első ránézésre nincs könnyű dolgunk. Három nagyobb tényálláskörre bontható az eset:

1. a *pallium* eladása: adásvételi szabályok,
2. a *tunica* visszaszerzésének módjai: törvényes út vagy kerülőút,
3. a lelepleződés utáni eljárásjogi kérdések és a *sequestrum*.

Valamennyi tényálláscsoport azonos helyszínen valósul meg, amelyet Petronius lapidáris tömörséggel *forumnak* nevez, de ez nem a közismert Forum Romanum, hanem feltehetőleg egy városi *forum* valahol Dél-Itáliában.⁸ A *forum* tipikusan a jogszolgáltatás és az üzleti élet színterét jelenti a rómaiak számára, ahol nappal a jog és a rend uralkodik. Azonban az este leszálltával (*deficiente iam die*) a helyszín más funkciót kap,⁹ kétes elemek és áruik tanyájává válva.¹⁰

Csak egy ilyen helyszín lehet ideális az olyan sántikáló becsületű áruk eladására (*quarum fidem male ambulantes*), mint amilyen az elragadott *pallium* (*raptum latrocinio pallium*), hiszen az est sötétje igen könnyen elrejtetheti a nem éppen jogszerű ügyleteket (*obscuritas temporis facillime tegetet*). A nappal és az éjszaka nemcsak az áruk eredetét szimbolizálja, hanem egyúttal mintegy a jognak megfelelő és a joggal ellentétes ügyletekre alkalmas napszakokat is. Az esti *forumnak* jelképes a szerepe, s ez a homályosítás¹¹ egyike legfontosabb kelléke az egész jelenet során.

⁶ CONTE (1. j.) 455-től.

⁷ A tényállás elemzéséhez használt latin szövegkiadás Konrad MÜLLER (szerk.): *Petronius, Satyricon Reliquiae* (Leipzig: Walter de Gruyter 1995).

⁸ Horváth István Károly a fordításában kiegészítésként jelzi, hogy Itália egyik görög alapítású, dűsgazdag tengerparti városa, talán Nápoly vagy Puteoli lehet a történet első színtere. Lásd PETRONIUS: *Satyricon* [ford. HORVÁTH István Károly] (Budapest: Helikon 1963) 2-től, <https://goo.gl/tyEoR4>.

⁹ Az est leszállta, a sötétség a homályosságot és titokzatosságot megteremtő metafora. Lásd VICTORIA RIMMEL: *Petronius and the Anatomy of Fiction* (Cambridge: Cambridge University Press 2002) 60.

¹⁰ A költő jóskokról beszél az esti *forumon*, lásd Hor. *Serm.* I 6,113–114.

¹¹ Rimell szerint a homályosítás egy trópus, mely végigvonul a *Satyricon* narratíváján; ahogy fogalmaz: „*the Satyricon is a theatrical, prismatic and highly metaphorical piece of writing in which viewing, imagining and picturing things are a rich, as well as unpredictable, mode of expression*” („a *Satyricon* egy színpadias, sokszínű és igen erőteljesen metaforikus mű, amelynek kifejezőmódja éppúgy a látványelemekben és a képzelet mozgatójában, mint ahogyan kiszámíthatatlanságában is gazdag”). Lásd RIMMEL (9. j.) 93. Vö. Gareth SCHMELING: *A Commentary on the Satyricon of Petronius* (Oxford: Oxford University Press 2011) 37.

Az áru kapcsán a *fidem male* megfogalmazás a jogi szaknyelvben gyakori *mala fides*re enged következtetni, azaz a „rosszhiszeműségre” utal.¹² Emellett a *raptum latrocinio* kifejezés is egy bűncselekmény útján szerzett dologra vall.¹³ A kommentárok sokat foglalkoznak azzal, hogy milyen úton került a *pallium* eladóinkhoz. A Schmeling-féle kommentár több lehetőséget is számba vesz.¹⁴ Mivel a *Satyricon* szövegének valószínűleg a nagyobb része elveszett, és a mű eleje sincs meg, amelyből kiderülhetne, mi is történt, csak találgatni lehet a szövegben másutt szereplő különböző utalások alapján.

Petronius a következőkben a római jog adásvételi szabályai közül kettőt alkalmaz a jelenetben, de az egyiket csak az elbeszélés közben, mintegy a történetben beállott fordulatként szövi bele a cselekménybe. Először is rögtön felmerülhet az olvasóban, hogy egy ilyen *palliumot* el lehet-e adni, mivel az idegen dolognak (*res aliena*)¹⁵ minősül. A bűncselekmény útján szerzett dolog a római jog szabályai szerint nem feltétlenül akadályozza az adásvételi szerződés érvényességének. Főszabály¹⁶ szerint minden dolog elidegeníthető, kivéve azokat, amelyeknél a természet vagy a *ius gentium*, vagy a szokásjog ezt tiltja, és ezért érvénytelennek tartja az ilyen vételt.¹⁷ A jogtudósok műveiben szereplő tipikus példa a lopott dolog adásvétele kapcsán az alábbi Paulus-fragmentum tanúsága szerint, ha csak az eladó tudott a dolog kétes eredetéről, attól még érvényesen létrejött az adásvétel:

¹² Ellentéte a szubjektív értelemben vett *bona fides*, amely jóhiszeműséget jelent, lásd ehhez FÖLDI András: „A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig” *Publicationes Instituti Iuris Romani* 2001, 9–10.

¹³ A lopott dolgok motivuma a *comedia palliata* alapján is jól ismert, elsősorban Plautus műveiből. Lásd Natalie BREITENSTEIN: *Petronius, Satyrica 1–15, Text, Übersetzung, Kommentar* (Berlin – New York: de Gruyter 2009) 157-től.

¹⁴ Schmeling szerint vagy 1. egy tolvajtól vették el a köpenyt, vagy 2. egy sírról elemelt köpenyről van szó, esetleg 3. a paraszt, aki megvenni készül a *palliumot*, nem volt tolvaj, és csak véletlenül talált rá a *tuniculára*; elképzelhető, hogy Encolpiosék pedig a Priapus-templomból lopták el a *palliumot*; vagy pedig 4. éppen Lykurgostól. Lásd SCHMELING (11. j.) 37. Vö. Gian Biagio CONTE: *The Hidden Author. An Interpretation of Petronius' Satyricon* (Berkeley – Los Angeles: University of California Press 1996) 64-től.

¹⁵ Más tulajdonában lévő dolgot a római jogban mind adásvétel, mind ajándékozás útján érvényesen át lehetett ruházni, de a bevő elbirtoklásra szorult. Vö. Ulp. *Dig. XVIII* 1,28; Afr. *Dig. XIX* 1,30,1. Lásd SIKLÓSI Iván: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban* (Budapest: Eötvös 2014) 262-től; Heinrich HONSELL: *Römisches Privatrecht* (Heidelberg: Springer 2010) 124–125; Max KASER: *Das römische Privatrecht I.* (München: C. H. Beck 1971–1975) 420-tól; FÖLDI–HAMZA (3. j.) 511.

¹⁶ Lásd Paul. *Dig. XVIII* 1,34,1: „*Omnium rerum, quas quis habere vel possidere vel persequi potest, venditio recte fit: quas vero natura vel gentium ius vel mores civitatis commercio exuerunt, earum nulla venditio est.*” („Az adásvétel érvényesen jön létre valamennyi dolog esetében, amelyet valaki bír, birtokol vagy perrel követelhet; azonban olyan dolgok esetén, amelyeket akár a természetjog, akár a valamennyi népnél érvényesülő jog, akár a városállam szokásai forgalmon kívül helyeztek, semmis az adásvétel.”)

¹⁷ SIKLÓSI (15. j.) 151²²⁴.

Paul. *Dig.* XVIII 1,34,3.

*ad edictum: Item si et emptor et venditor scit furtivum esse quod venit, a neutra parte obligatio contrahitur:*¹⁸ *si emptor solus scit, non obligabitur venditor nec tamen ex vendito quicquam consequitur, nisi ultro quod convenerit praeste: quod si venditor scit, emptor ignoravit, utrinque obligatio contrahitur, et ita Pomponius quoque scribit.*

Ugyanígy, ha a vevő és az eladó is tudott arról, hogy lopott az, amit eladnak, egyik fél javára sem keletkezik kötelelem.¹⁹ Ha csak a vevő tudta, nem lesz érvényes a szerződés, és az eladó nem követelhet megtérítést az adásvétel alapján,²⁰ csak azt követelheti, amiről megállapodtak, hogy teljesíti; ha pedig csak az eladó tudta [azt, hogy lopott a dolog], a vevő nem tudta, mindkettejük számára keletkezik kötelelem, és így írta Pomponius is.²¹

Ugyanakkor bármilyen idegen dolog vétele esetén a vevő mindenképpen elbirtoklásra szorult,²² de a lopott vagy erőszakkal elvett dolgok (*res vi possessae*) elbirtoklására nem volt lehetőség, amint azt Gaiusnál olvashatjuk.²³

Iust. *Inst.* II 6,2.

Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec ... usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia inhihet usucapionem, vi possessarum lex Iulia et Plautia.

Sem a lopott dolgokat, sem azokat, amelyeket erőszakkal birtokolnak, nem lehet elbirtokolni... Ugyanis a lopott dolog elbirtoklását a XII táblás törvény és a lex Atinia tiltja,²⁴ az erőszakkal szerzett dolgokét pedig a lex Iulia és Plautia.²⁵

¹⁸ Az érvénytelenséggel kapcsolatos, a római jog forrásaiban fellelhető latin megjelöléseket Siklósi Iván-igen terjedelmes felsorolásban – gyűjti össze, kiemelve, hogy értelmezésük nem egyértelmű, és a létezés/semmisség/megtámadhatóság hármasa, valamint az érvénytelenség és hatálytalanság közti finom distinkció nem érezhető maradéktalanul. Lásd SIKLÓSI (15. j.) 148-tól.

¹⁹ Az „a neutra parte obligatio contrahitur” kitétel fordításánál Siklósi Iván fordítását és értelmezését vettem alapul. Lásd SIKLÓSI (15. j.) 151⁵²⁴. A lopott dolog (*res furtiva*) eladása tehát abban az esetben, ha a vevő is tudott a dolog lopott voltáról, semmisséget eredményez, ha viszont csak az eladó előtt volt ez ismeretes, akkor az adásvétel érvényes maradt. Lásd KASER (15. j.) 420-tól; FÖLDI–HAMZA (3. j.) 511.

²⁰ A *non obligabitur* is az érvénytelenséget jelölő szakkifejezés. Lásd SIKLÓSI (15. j.) 154.

²¹ A tanulmányban szereplő fordítások, ahol egyéb forrás nincs feltüntetve, a szerző saját fordításai.

²² SIKLÓSI (15. j.) 263-tól.

²³ Vö. Gai. *Inst.* II 45; a különböző nézetekhez lásd részletesen SIKLÓSI (15. j.) 263⁹⁸³; lásd továbbá HONSELL (15. j.) 62; KASER (15. j.) 420-tól.

²⁴ XII táblás törvény VIII 17: *Furtivam (rem) lex XII tab. usu capi prohibet* – a XII táblás törvény tiltja, hogy lopott dolgot elbirtokoljanak. A szakirodalomban vitatott kérdés, hogy ezt a tilalmat melyik törvény tette általánossá, már a XII táblás törvény, vagy csak a *lex Atinia* Kr. e. 200 körül. Lásd Hermann HITZIG: „Article »Furtum«” in *Pauly’s Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft VII* (Stuttgart: Metzler 1910) 385–386; a kérdéshez részletesen SIKLÓSI (15. j.) 263⁹⁸³; HANS ANKUM: „L’application de la loi Atinia aux cas de «furtum pignoris» et de «furtum fiduciae»” in Giles CONSTABLE – Michel ROUCHE (szerk.): *Auctoritas. Mélanges offerts à Olivier Guillot* (Paris: Presses de l’Université Paris Sorbonne 2006) 18-tól; KASER (15. j.) 137 és 419-től.

²⁵ *Lex Iulia et Plautia de usucapione rerum vi possessarum* (Gai. *Inst.* II 45; Iul. *Dig.* XLI 3,33,2) – tulajdonképpen két külön törvény (*lex Iulia* és *lex Plautia de vi*), melyek szerint erőszakosan elvett dolgok nem válhattak tulajdonná *usucapio* által. Lásd ANKUM (24. j.) 18-tól; KASER (15. j.) 137 és 419-től.

Tehát a római jog szabályai szerint Encolpiosék ugyan eladhatták a *palliumot*, de azon a vevő nem szerezhette tulajdont. Ezen a ponton azonban az író csavart fűz a történetbe, mivel kiderül, hogy az árut éppen eredeti tulajdonosa, a paraszt kezdi vevőként szemügyre venni. Petronius ezzel a fordulattal a feje tetejére állítja a tényállást, mivel az idegen dologról (*res aliena*) kiderül, hogy a vevő sajátja (*res sua*). A saját dolog vétele (*emptio rei suae*) viszont más tekintet alá esik a római jogban, nevezetesen érvénytelennek minősül.

Pomp. Dig. XVIII 1,16 pr.

*ad Sabinum: Suae rei emptio non valet, sive sciens sive ignorans emi. Sed si ignorans emi, quod solvero repetere potero, quia nulla obligatio fuit.*²⁶

Saját dolog megvétele nem érvényes, akár tudva, akár nem tudva vettem. De ha nem tudva vettem, amit teljesítek, azt vissza fogom tudni követelni, mivel semmilyen kötelem nem volt.

Tehát Encolpiosék a római jog szabályai szerint érvényesen nem adhatják el a *palliumot*.²⁷

A történet e pontján viszont egy újabb fordulat következik, ugyanis Encolpiosék megpillantják a saját aranyukat rejtő *tunicájukat* a parasztnál, aki egyébként szintén eladásra kínálta a kétésszerű szerzett rongyot (*qui tunicam in solitudine invenerat* [12,3]; vagy *tanquam mendici spoliium etiam fastidiose venditabat* [13,1]). Miután Ascylos most vevő módjára veszi szemügyre a *tunicát*, rájön, hogy az abba elrejtett arany épségben megvan (*depositum ... inviolatum* [13,2]; *intactis aureis plena* [13,4]), és arról eladója mit sem tud.

A következőkben (XIII–XV. fejezet) a szatíra egy újabb jogterületet érint: a jogérvényesítést,²⁸ és bár mind Encolpios, mind Ascylos ugyanúgy vissza akarja szerezni az aranyat, a módszert illetően ellentétes vélemény alakul ki közöttük.

Encolpios a kerülőút ellen van, és azt javasolja, hogy egyenesen a jog fegyverével harcoljanak, azért, hogy ha az illető nem akarná az idegen dolgot urának visszaadni, az *interdictum* segélyéhez, azaz birtokvédelmi eszközhöz folyamodjanak, mintha mi sem lenne természetesebb a dolog „tulajdonosai” számára:

²⁶ Vö. Paul. Dig. XVII 1,22,3; Pap. Dig. XIII 7,40 pr.; Iav. Dig. XLI 3,21. A forrásokhoz részletesen lásd SIKLÓSI (15. j.) 150²².

²⁷ Ebben az esetben tehát vagy érvénytelen (*non valet / nulla emptio est*), vagy nem létező (*consistere non possit*) szerződésről van szó. SIKLÓSI Di Paola nézetéből kiindulva jegyzi meg, hogy nincs értelme jelen esetben a kettő közti éles különbségtételnek. Lásd SIKLÓSI (15. j.) 112-től. Mégis kivételesen érvényes lehet a saját dolog megvétele, lásd Paul. Dig. XVIII 1,34,4; vö. FÖLDI–HAMZA (3. j.) 514².

²⁸ A római eljárásjog az egyes szatíraíróknál ritka, hosszabb jelenettel Horatius *Sermones* első kötetében találkozunk, az *Ibam forte via sacra, sicut meus est mos* kezdetű szatírában. Lásd Hor. *Serm.* I 9. A horatiusi szatíránál sok vitatott kérdés van, így például az eljárás szakasza, a jogi szakkifejezések különös használata vagy a jogi tanácsadás mibenléte. Lásd J. DUNCAN CLOUD: „Satirists and the Law” in SUSAN H. BRAUND (szerk.): *Satire and Society in Ancient Rome* (Exeter: Liverpool University Press 1989) 67-től.

XIII. 3.

Quid ergo facimus, aut quo iure rem nostram vindicamus?

Mit tegyünk tehát, milyen jog alapján követeljük vissza dolgunkat?

Exhilaratus ego non tantum quia praedam videbam, sed etiam quod fortuna mea turpissima suspicione dimiserat, negavi circuitu agendum, sed plane iure civili dimicandum, ut si nollet alienam rem domino reddere, ad interdictum venirent.

Igazán boldog voltam, nemcsak mert zsákmányunkat láttam, hanem mert a véletlen engem a legrútabb gyanúsítástól mentett meg, elleneztem, hogy kerülőúton kellene járnunk, hanem egyenesen a jog fegyverével kell harcolnunk, úgy, hogy ha a paraszt nem akarná az idegen dolgot tulajdonosának visszaadni, interdictumhoz folyamodjunk.

A római jogi szabályok szerint az *interdictum* alapján még a hibás birtokos is eredményesen követelheti vissza – bizonyos korlátozások mellett – a dolgát,²⁹ jelen helyzetben viszont meglehetősen kérdéses, hogy vajon hibás vagy hibátlan birtokosról van-e szó. A *tunicula* – amennyire ezt a történet alapján tudni lehet – Encolpiosé, egy régi, ócska ruhadarab, mint később megtudjuk (a paraszt *centónak*, azaz „tűzoltáshoz használt rongydarabnak” nevezi), ugyanakkor az abba belevarrt arany nem éppen törvényes úton került Encolpioshoz és Ascyltoshoz.³⁰ A *tunica* tekintetében tehát hibátlan, az arany tekintetében pedig Lycurgossal szemben hibás birtokosokról van szó. A paraszttal szemben, aki egyébként az aranyról mit sem sejt, mégis sikerrel hivatkozhattak volna birtokvédelemre a római jogi birtokvédelem szabályai szerint, hiszen a paraszt is eléggé kétes módon szerezte meg a *tunicát*. Ugyanakkor az a megállapítás, hogy egyenesen mint jogos tulajdonos léphetnének fel, valóban túlzó kijelentés Encolpios részéről, és a karikatúra része.

Encolpios javaslatával szemben azonban Ascyltos tartott a törvényes úttól (*contra Ascyltos leges timebat*), és ezt a következő érvekkel támasztotta alá: 1. nem ismeri őket senki a városban, 2. nem hinnének szavuknak (*Quis „aiebat” hoc loco nos novit, aut quis habebit dicentibus fidem?*). Mindkét érve a római eljárásjog alapvető jellegére utal, nevezetesen a tanúvallomások és eskük fokozott szerepére a bizonyítás során.³¹ Ascyltos érvelése teljesen racionális, és ez a törvényektől való félelem a legvalószínűbb utalás amellet is, hogy ők maguk sem törvényes úton juthattak az aranyhoz. Tehát inkább úgy látja jónak, hogy vegyék meg a saját dolgukat,³² noha felismerték, de inkább fillé-

²⁹ Nem szükséges, hogy a birtokos jogosultsággal is rendelkezzen a dolog birtoklására, mivel a birtokvédelem tényvédelem és nem jogvédelem, így még a rabló és a tolvaj is birtokvédelmet kap, de a hibátlan birtokossal szemben nem kérhetik eredményesen a birtokvédelmet, sőt ilyenkor kötelesek a dolgot kiadni. Részletesen lásd FÖLDI–HAMZA (3. j.) 311-től.

³⁰ Horváth István Károly a fordításában kiegészítésképpen jelzi, hogy Encolpiosék korábban kifosztották egy Lycurgos nevű férfi villáját és rongyaik helyett tisztességes ruhákat szereztek, valamint Lycurgos félretett aranyait is megkaparintották, és ezeket Encolpios bevarrta *tunicájába*, hogy semmiképpen el ne veszíthesse. Lásd PETRONIUS (8. j.) 2-től.

³¹ Max KASER – Karl HACKL: *Das römische Zivilprozessrecht* (München: C. H. Beck 1996) 207-től és 563-tól.

³² Itt is felmerül a saját dolog adásvételének kérdése.

rekért szerezzék vissza a kincsünket, mintsem hogy kétes perekbe bocsátkozzanak (*in ambiguum litem descendere*).

Javaslatát végül a következő döntő érveléssel támasztja alá: a rendszer korrupció. Itt – talán a mondanivaló további fokozására – a prózai szöveg versbe vált át:

XIV. 2.

*Quid faciant leges, ubi sola pecunia
regnat,
aut ubi paupertas vincere nulla potest?
Ipsi qui Cynica traducunt tempora pera,
non nunquam nummis vendere vera
solent.
Ergo iudicium nihil est nisi publica
merces,
atque eques in causa qui sedet, empty
probat.*

Mit tehetnek ott a törvények, ahol egyedül a pénz kormányoz, vagy ahol a szegénység semmit sem nyerhet? Ők maguk, akik a cynicus-szütyőt hordozzák az idők folyamán, bizony mindig eladják az igazságot pénzért. Tehát az ítélet nem más, csak kiterített áru, és a perben a lovag, ki (bíróként) székel, kifizetvényt helyesel.

„*Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat?*” – teszi fel az igen gazdag irodalmi tradícióba illeszkedő költői kérdést Ascylytos, kiegészítve a szegénységgel, amely e korrupció és pénzre sóvárgó rendszerben csak hátrányt jelent.³³ Az *ipsi* a jogászokra utal, akik jóllehet cynicus-szütyőt hordoznak, mégis pénzért adják az igazságot, hiszen az ítéletnek megvan a maga ára. A cynicus-szütyőre való utalás alapját a *Lex Cincia* szabályai jelentik, amelyek szerint a mai értelemben vett jogász munkáért (törvényszék előtti szónokoknak és ügyvédeknek) nem járt díjazás.³⁴ Ugyanakkor a gyakorlat eltérő volt a történetírók tanúsága szerint,³⁵ mert a jogász hivatást űzők szolgáltatásaikat inkább a vagyonos rétegnek tartották fenn, ahogy például Ammianus is említést tesz erről a gyakorlatról.³⁶ A korrupció, pénzzel bármikor megvesztegethető bírók és jogászok képe

³³ Történetírók műveiben érhetjük leggyakrabban tetten ezt a gondolatmenetet, elég csupán Sallustius vagy Livius műveire gondolnunk, ahol az *avaritia* (kapzsiság) és *luxuria* (fényűzés) a forrása minden erkölcsi lazulásnak és romlásnak (például Sall. *De coniur. Cat.* 3,3; Liv. *Ab Urbe cond. praef.* 9). Az *avaritia* problémája örök téma, szinte valamennyi ókori és őket követő középkori szerző művében ismert. Diederik W. P. BURGERSDIJK – JOOP A. VAN WAARDEN (szerk.): *Emperors and Historiography. Collected Essays on the Literature of the Roman Empire by Daniël Den Hengst* (Leiden–Boston: Brill 2010) 62-től.

³⁴ A Kr. e. III. század végén keletkezett *lex Cincia* kimondta, hogy az ügyvédek nem fogadhatnak el honoráriumot („*ne quis ob causam orandam pecuniam donumve acciperet*”, Tac. *Ann.* 11,5), de Cicero korában ez a tilalom gyakorlatilag már nem érvényesült. A szabályt később Augustus próbálta meg felújítani – „*καὶ τοὺς ῥήτορας ἀμισθὶ συναγορεύειν, ἢ τετραπλάσιον ὅσον ἂν λάβωσιν ἐκτίθειν, ἐκέλευσε*” („elrendelte, hogy a szónokok fizetség nélkül járjanak el, és ha elfogadtak valamennyit is, annak a négyszeresét fizessék meg”), Cass. Dio *Hist.* 54,18,2-3] –, Claudius császár azonban már megengedte legfeljebb 100 aranyig terjedő jutalmazásukat. Lásd FÖLDI–HAMZA (3. j.) 165 és 533²³. Emellett érdemes kiemelni a *quasi delictumok* közt szereplő részrehajló bíró esetét (Ulpianus *Dig.* L 13, a *iudex qui litem suam fecit* tényállásokról szóló fejezet *Digestában*). Lásd FÖLDI–HAMZA (3. j.) 583, továbbá James A. BRUNDAGE: „Vultures, Whores, and Hypocrites: Images of Lawyers in Medieval Literature” *Roman Legal Tradition* 2002/1, 56–103.

³⁵ Lásd Liv. *Ab Urbe Cond.* 34,4,9; ifj. Plin. *Epist.* 5,13,6-8 és 9; Tac. *Ann.* 11, és 15,20; továbbá BRUNDAGE (34. j.) 61.

³⁶ Amm. Marc. *Rerum gest.* 30,4,2. Részletesen lásd BRUNDAGE (34. j.) 61.

nem egyedülálló Petroniusnál, számos szerzőnél találkozunk vele, Apuleius egyenesen „törvénytudó keselyűkként” emlegeti a jogászokat (*immo vero togati vulturii*).³⁷

Az ezüstkori történetíró, Tacitus a Suillius- eset³⁸ kapcsán fogalmaz meg egy kellően negatív képet a jogászi hivatást üzőkről: „*quod si in nullius mercedem negotia agantur pauciora fore: nunc inimicitias accusationes, odia et iniurias foveri, ut quo modo vis morborum pretia medentibus, sic fori tabes pecuniam advocatis ferat*” („Ha senki nem fizetne a peres eljárásért, kevesebb lenne belőlük: most azonban az ellenséges vádaskodásnak, gyűlöletnek és jogtalanságoknak kedveznek, mint ahogyan a betegségek ereje az orvosoknak hoz pénzt, úgy a törvénykezés ragálya az ügyvédek gazdagítja”).³⁹ A betegségmetafora Tacitusnál többször is előbukkanó, a latin irodalomban gazdag hagyománnyal rendelkező kép,⁴⁰ de emellett még azt is hozzát teszi, hogy „*nec quicquam publicae mercis tam venale fuit quam advocatorum perfidia*” („semmi sem volt jobban elérhető a piacon, mint az ügyvédek hűtlensége”).⁴¹ Ez az utóbbi tacitusi kép a Sallustius óta közhelynek számító *Romae omnia venalia esse*⁴² folytatása, ezúttal kimondottan a jogászokra vonatkozóan.

A gazdag történetírói hagyomány mellett érdemes kiemelni Persius és Juvenalis satíráit is, ahol a téma szintén gazdag talajra talált, bár korántsem ilyen alapos kifejtéssel, mint Petroniusnál. Mind Persius,⁴³ mind Juvenalis⁴⁴ épphogy csak egy-egy sor erejéig villantja fel a kérdést, és inkább az egész város erkölcstelenségét ostorozza, a jogi problémák pedig csak egy-egy kép erejéig tűnnek fel, míg Petronius fontosnak tartotta egy egész jelenet kidolgozását, sajátos karikatúrába foglalva a jogászi hivatás és a jogrendszer anomáliáinak bemutatását.

Ascytylos a „*quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat*” kezdetű érvelésével végleg eldöntötte a kérdést, és már épp kiterítették árújukat, amikor a paraszt kiszúrja saját *pallium*át, és innentől felgyorsulnak az események. Mindenki megragadja a magát és tolvajt kiált, aminek eredményeként csődület támad, és megérkeznek az alkuszok (*co-ciones*) is. Ugyanakkor semmilyen szempontból sem voltak egyenlők az esélyek, mivel az egyik részről egy értékes ruhadarabot követeltek, míg a másik oldalról egy rongyot.

³⁷ „*Quid ergo miramini, vilissima capita, immo forensia pecora, immo vero togati vulturii, si totis nunc iudices sententias suas pretio nundinantur, cum rerum exordio inter deos et homines agitata indicium corruperit gratia et originalem sententiam magni Iovis consilii electus iudex rusticanus et opilio lucro libidinis vendiderit cum totis etiam suae stirpis exitio?*” („Hát mit csodálkoztok, ti hitvány lelkek, ti tökkelütött ügyvédek, vagy jobban mondva taláros keselyűk, hogy manapság minden bíró pénzért méri az igazságot-jogot, ha már az őskorban is, istenek és emberek közt fölmerült ügyben, részrehajlás fertőzte meg az ítéletet, s a hatalmas Jupiter bölcsességével kiszemelt paraszti-juhász bíró igazságos ítéletét – egész nemzetsége vesztére – jövődő kéjek fejében eladta?”) (Apul. *Metam.* 10,33).

³⁸ Részletesen lásd Tac. *Ann.* 11,5-6, ahol Suillius történetéről számol be Tacitus, aki egy Samius nevű peres fél ügyében járt el, majd miután Samiustól 400 000 sestertiust elfogadott, a másik oldalhoz szegődött. Samius kétségbeesésében felkereste otthonában a hazug ügyvédet, és kardjának dölve öngyilkosságot követett el. E skandallum ellenére Suillius folytatta jogászi pályafutását, mintha mi sem történt volna.

³⁹ Tac. *Ann.* 11,6.

⁴⁰ Tac. *Ann.* 1,9,4; Liv. *Ab Urbe cond. praef.* 8-9 és 22,8,3-5; Plut. *Caes.* 28,4-5. Lásd továbbá a szakirodalomból például A. J. WOODMAN: *Rhetoric in Classical Historiography. Four Studies* (London – New York: Routledge 2003) 13-tól.

⁴¹ Lásd Tac. *Ann.* 11,6.

⁴² Lásd Sall. *Bell. Iug.* 8,1.

⁴³ Pers. *Sat.* 1,85-87.

⁴⁴ Juv. *Sat.* 3,21-33.

Végre Ascyrtos csendesíti le a vitát, javasolva, hogy mivel mindenkinek a sajátja a kedves, cseréljék el a két ruhadarabot („*Videmus [...] suam cuique rem esse carissimam; reddant nobis tunicam nostram et pallium suum recipiant*”). Már rá is állnának a cserére mindkét oldalon, amikor a csődület okán megérkeznek az eljáró hatóságok.

A petroniusi homály ezen a ponton teljes, amikor eljáró hatósággként az *advocati nocturni* névvel jelölt személyek érkeznek meg, akikről az elnevezés alapján nem derül ki pontosan, kikről is van szó. Az *advocati* utalhat olyan személyre, aki a felet támogatja a perben, első ránézésre ügyvédekre gondolnánk, de a Schmeling-féle kommentárban kifejtett értelmezés szerint tanúként odahívott személyt is jelenthet.⁴⁵ Ugyanakkor a *Digesta* egy konkrét helye pontosabb eligazítást ad, amely szerint valamiféle éjjeli rendfenntartó hivatalnokokról lehet szó.⁴⁶

A petroniusi karikatúrához hozzátartozik, hogy mintha Ascyrtos jóslata beteljesülne, az *advocati* névvel illetett személyek valóban a *palliumon* akartak meggazdagodni (*qui volebant pallium lucri facere*), ezért követelték, hogy mindkét fél helyezze náluk letétbe a vita tárgyát, hogy a következő napon bíró vizsgálhassa meg a panaszokat, tudniillik mivel mindkét fél részéről fennáll a lopás gyanúja (*flagitabant uti apud se utraque deponerentur ac postero die iudex querellam inspiceret... quod in utraque parte scilicet latrocinii suspicio haberetur*).

Mikor mindkét fél ráállna végre a letétre (*sequestum*),⁴⁷ az egyik alkusz, aki máskor is be szokott avatkozni a peres ügyekbe,⁴⁸ el akarja orozni a letétbe helyezett tárgyat. A letétbe helyezés így elmarad, de segít a szerencse (*casus adiuvit*), ahogy az a *Satyricon* cselekményére általában jellemző. Ugyanis ekkor hirtelen a paraszt, abbéli felháborodásában, hogy egy rongydarab jogi helyzetét vitatják eladóink az értékes *palliummal* szemben, Ascyrtos arcába vágja a *tunicát*, és immár csak a *pallium* helyzete marad kétséges. Sajnos a szövegrészlet végének töredékessége miatt nem világos, hogyan, de valamiképpen *pallium* nélkül, ugyanakkor a *tunicával* és az abba rejtett arannyal együtt sikerül Encolpioséknak kereket oldaniuk. Petronius az ún. *milésia* történetekből⁴⁹ ismerős csattanóval zárja le a jelenetet.

⁴⁵ Schmeling is *magistratusok*at feltételez, hozzáteszi viszont, hogy azok *sequesterként* lépnek fel, de az egyik *cocio* elorozza a ruhát, hogy majd másnap ő mutassa be. A magam részéről viszont úgy gondolom, hogy a *sequesterek* a kontextusra tekintettel is az alkuszok közül kerültek ki, nem a *magistratusok* közül. Lásd SCHMELING (11. j.) 42. Emellett érdemes megemlíteni, hogy az itt szereplő bemutatási kötelezettség valószínűleg egy *interdictum exhibitoria* lehetett, vagy az *actio ad exhibendum* (felmutatási kötelezettség keresete, amely egyébként *civilis possessorként* a *sequestert* is terhelte). Ehhez lásd KASER (15. j.) 434-től; FÖLDI-HAMZA (3. j.) 581.

⁴⁶ Paul. *Dig.* 1,15,1 „*de officio praefecti vigilum: Apud vetustiores incendiis arcendis triumviri praeerant, qui ab eo, quod excubias agebant nocturni dicti sunt: interveniebant nonnumquam et aediles et tribuni plebis.*” („*A praefectus vigilum* testületéről: A régienél szándékos tűzokozás eseteiben egy háromtagú testület járt el, akiket arról, hogy őrseget láttak el, »éjjelieknek« neveztek, és mindig felléptek az *aedilisek* és a néptribunusok is.”) A *praefectus vigilum* testülethez tartozó, általában lovagrendi hivatalnokok látták el a rendőri és jogszolgáltatással kapcsolatos feladatokat Rómában. Ehhez lásd Loretana DE LIBERO – Dietrich O. A. KLOSE: „»Tresviri« und »Tresviri capitales«” in Hubert CANKI – Helmuth SCHNEIDER (szerk.): *Brill's New Pauly XII/1* (Leiden: Brill 2008) 785–786.

⁴⁷ Lásd HONSELL (15. j.) 122-től; KASER (15. j.) 389-től; FÖLDI-HAMZA (3. j.) 504.

⁴⁸ Az *etiam causas agere* kifejezés a HS alapján 'egy dolgot perelni'; 'peres ügyben eljárni, beavatkozni'. A Horváth-féle műfordítás itt igen találó: „aki máskor is a peres ügyekbe bele szokott avatkozni.” Lásd PETRONIUS (8. j.) 8.

⁴⁹ Vö. CONTE (1. j.) 461-től.

Az eljárással kapcsolatos rész hemzseg a jogi szakkifejezésektől (*vindico, quo iure, interdictum, lis, iudicium, querela, depono, sequestrum* stb.). A jelenetben végig tudatosan használt jogi szakkifejezések a jogi latin és a köznapi latin nyelvi regiszterek közti hirtelen váltogatások révén színesítik a narrációt, céljuk a *Satyricon* általános hangulatának megteremtése, ahol kiszámíthatatlanul, a véletlen játékaként történnek az események. Emellett a néhol homályos utalások, amelyek szintén az egész műre jellemzők, további teret engednek az olvasó képzeletének. A jogi latin nyelv és a római jog intézményeinek használata mind a nyelvi, mind a helyzetkomikum része, a humor forrása, ahogy az egyes kifejezések túlzott alkalmazása, sőt néhol kifigurázása is.⁵⁰

A satíra műfajában alkotóknál megfigyelhető, hogy műveikben a jogi szakkifejezések különböző funkciókat töltenek be. Valamennyi satíráíró közkedvelt témája az örökségvadászat, valamint bizonyos erkölcsi (gyakran büntetőjogi vagy épp családjogi vonatkozású) kérdések, amivel Duncan Cloud foglalkozott részletesebben. Nézete alapján a legkevesebb szakkifejezés Persiusnál található, aki erkölcsi szemszögből közelíti meg a kérdést, és csak alkalmanként használja, pusztán az ábrázolás eszközeként a „jogi képeket”.⁵¹ Hasonlóan jár el Iuvenalis is, aki a görög és a római jog elemeit vegyítve azok szabályait szándékosan tévesen használja, konkrét jogforrásokra hivatkozva műveiben (így például *lex Iulia de adulteriis, lex Cincia*, a Lucius Roscius-féle törvény stb.).⁵² A jogi szakkifejezések legmarkánsabban Horatius satíráiban jelennek meg, aki általában a jogi-szakraális töltet kedvéért csempészi műveibe azokat,⁵³ kimondottan szimbolikus szerepben, ezért az értelmezésükre a választ nem is a római jogban, hanem inkább a költői szándékban célszerű keresni.⁵⁴ A három említett satíráíró munkáiban a jognak tehát inkább jelképes a szerepe, a jogi szakkifejezések az olvasó számára a jogi világ hangulatát idézik fel.

⁵⁰ A jelenetben szereplő, fent elemzett tényállások alapján a jogi kifejezések petroniusi használatát illetően a következőket mondhatjuk: A XII–XV. fejezetben tárgyalt jelenetben alkalmazott jogi szakkifejezések általában precíz pontossággal szerepelnek, bár ezt egy a neve szerint Arbiter szerzőtől el is várhatjuk. Ez alighanem a legmerészebb kérdés a jelenet kapcsán, hogy a Petronius nevében szereplő Arbiter jelző véletlen-e. Az Arbiter *cognomen* Conte szerint a *Satyricon* kézirati hagyományában járult Petronius nevéhez, és egy Tacitus-hellyel szokás összefüggésbe hozni, mely *arbiter elegantiae*-nek nevezi Petroniust. Lásd CONTE (1. j.) 453-tól; VOUT (2. j.) 101-től; ROSE (2. j.) 40-től; SULLIVAN (2. j.) 30-tól; COURTNEY (2. j.) 5-től.

Az *arbiter* a római eljárásjog kapcsán két különböző típusú bírót jelölhet. Egyfelől lehet a *praetor* által nevezett ún. becselő bíró (*arbiter datus*), aki bizonyos eljárásokban (*actiones arbitrarie*), ahol szakértelemre van szükség, egyesbíróként vagy háromfős testületben jár el. Másfelől ún. választottbíróról (*arbiter ex compromisso*) lehet szó, lásd KASER (15. j.) 384-től; FÖLDI–HAMZA (3. j.) 161-től és 544-től. Mindkét esetben olyan szerzőt feltételezne, aki jártas a jogi eljárásokban, ismeri a jogot, és ennek hatása érezhető a jogi kifejezések használatán. Ennél talán kevésbé merész azt feltételezni, hogy az elbeszélőnek, Encolpionnak a műveltsége kiterjed a jog ismeretére, ami totális ironiába fordítja az egész jelenetet. Lásd CONTE (14. j.) 35-től. Vö. Victoria RIMELL: „Letting the Page Run On. Poetics, Rhetoric, and Noise in the *Satyricon*” in PRAG–REPATH (szerk.) (2. j.) 70-től; COURTNEY (2. j.) 7-től.

⁵¹ CLOUD (28. j.) 50-től; CONTE (1. j.) 469-től.

⁵² Lásd CLOUD (28. j.) 62-től; CONTE (1. j.) 475-től; GELLÉRFI Gergő: „Iuvenalis 3. satírája és az *interlocutor* Umbricius irodalmi forrásai” *Antik Tanulmányok* 2015/1, 60-tól.

⁵³ A Horatius satíráiban megjelenő jogi szakkifejezések között vannak, amelyek egyszerűen a római normák hangulatát közvetítik – lásd Hor. *Serm.* I 9; vö. CLOUD (28. j.) 63. –, míg mások kimondottan a humor forrásaként szolgáló helyzet leírásában kapnak szerepet. Ilyen az örökségvadásznak adott jó tanács is. Lásd Hor. *Serm.* II 5.

⁵⁴ Lásd CLOUD (28. j.) 51 és 65-től.

Petroniusnál viszont nem pusztán szimbolikus a jogi nyelv használatának és a római jog szabályaira való utalásoknak a funkciója. A jogi szakkifejezések és szabályok folyamatos felidézésével hozza létre a kiszámíthatatlan cselekmény szövevényét. Továbbá Petronius az egyes jogi szituációkat alakítja úgy, hogy kellő mennyiségű iróniával szórakoztassák az olvasót. A jogi szabályozás maga is a helyzetkomikum része. Az egész jelenet középpontjában pedig egy jóval általánosabb témaként veti fel költői kérdéssel a jogászrendszer korruptségát: „*Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat?*” Ez a kérdés a jelenet prózai stílusán is változtat egy verses betéttel. A más szatíráróknál is meglévő, de csak felvillantott – néha asszociatív jellegű – téma másféle kezelését látjuk Petroniusnál, aki a szatírákra jellemző erkölcsi kérdést kibontja a XII–XV. fejezet adásvételi jelenetében, beleillesztve azt az egész *Satyricon* szövevényes történetébe.